

Amersfoort, 9 februari 2024

Beste Gido ten Dolle en Bianca van den Berg,

Deze brief bevat de reactie van de Federatie Instandhouding Monumenten, Kunsten '92 en de federatie Ruimtelijke Kwaliteit op de contourennotitie Nota Ruimte. Wij reageren gezamenlijk, omdat we met elkaar het verleden (FIM), het heden (Kunsten '92) en de toekomst (FRK) van een mooi Nederland vertegenwoordigen: een Nederland waar we allemaal graag wonen en trots zijn op onze leefomgeving.

Allereerst: grote complimenten voor deze Contourennotitie Nota Ruimte. In de afgelopen jaren hebben we gemerkt dat Nederland nationale regie op de ruimte hard nodig heeft, en dat die net zo belangrijk is als regionale regie en lokale regie. De kunst zal altijd zijn deze drie goed op elkaar af te stemmen, en wel zo dat iedereen zich erin gezien en gehoord voelt – en dan met name de mensen die in, om of bij de eindresultaten wonen en werken. Dat vereist een ingewikkeld samenspel tussen de medeoverheden, waarbij onder andere het gat tussen beleid en uitvoering kleiner moet worden, zoals de RLI adviseert in het recent verschenen [Systeemfalen in het Leefomgevingsbeleid \(december 2023\)](#).

We zijn met name onder de indruk van pagina 14, waar kwaliteit van leven en ruimtelijke kwaliteit centraal gesteld wordt in alle ruimtelijke ontwikkelingen: ruimtelijke kwaliteit wordt behouden en waar mogelijk versterkt. Chapeau! Wij zagen dit uitgangspunt helaas in de rest van de tekst niet expliciet meer terugkomen, maar als het goed verwerkt wordt in de doorontwikkeling van de contourennotitie dan is dat geweldig. Want daarmee draagt het rijksbeleid daadwerkelijk bij aan een Nederland waar we allemaal graag wonen en trots op zijn. Voor de verdere uitwerking hebben wij de volgende aandachtspunten. Wij focussen onze inzet hier de komende jaren ook op, maar dat kunnen we alleen met elkaar goed vormgeven:

1. Heb oog voor het verleden

Want ons culturele erfgoed is een cadeau uit het verleden dat waarde toevoegt aan ons dagelijks leven. Monumenten, landschappen en tradities geven onze toekomst een verleden en een verhaal. Zij geven identiteit aan een plek in elke regio en zorgen dat we ons er thuis voelen. Ons erfgoed draagt bij aan leefbaarheid in de omgeving. Als erfgoed als kans wordt gezien, kan het effectief bijdragen aan woningbouw, energie, landbouw, klimaat, bereikbaarheid en mobiliteit. 'Kijk voor inspirerende voorbeelden op www.erfgoedpamflet.nl'

2. Heb oog voor het heden.

Ken het lokale, regionale en nationale kwaliteitsstelsel – het proces van advisering over omgevingskwaliteit dat ertoe leidt dat de omgevingskwaliteit tenminste behouden en waar mogelijk vergroot wordt. Zorg dat er academisch onderzoek plaats vindt naar de succes- en faalfactoren van dit kwaliteitsstelsel – dit ontbreekt nu volledig, op het onderzoek van Jose van Campen en Sandra van Assen na. Een koppeling met Stichting

Kennis Gebiedsontwikkeling in Delft zou bijvoorbeeld heel logisch zijn, maar ieder van de deeldisciplines van omgevingskwaliteit (stedenbouw, archeologie, architectuur, cultuurhistorie, duurzaamheid, landschap, etc) kan hier bijdragen aan leveren. Zorg voor randvoorwaarden en fundamenten voor ruimtelijke ontwikkelingen waarbij de omgevingskwaliteit tenminste behouden en zoveel mogelijk vergroot wordt, zoals voldoende beschikbare kennis en kunde op lokaal en regionaal niveau. Zet de creatieve en culturele sector structureel in om de toekomst mede vorm te geven. En dit niet alleen in verbeelding, maar neem de kennis van architecten, vormgevers en makers op in aanbestedingen en opdrachten, zodat zij volledig en volwaardig deelnemen aan de langjarige projecten. Betrek de omgeving van ontwikkelingen hier meteen en vanaf het begin daarbij – ook bij de participatieve inzet kan de creatieve sector juist de brug slaan tussen de verschillende bubbels in onze samenleving en polarisatie tegengaan.

3. Heb oog voor de toekomst.

Het kwaliteitsstelsel is in beweging. Welstandscommissies worden brede commissies omgevingskwaliteit, er is een motie geweest met een oproep om eerder in het gemeentelijke proces aandacht voor omgevingskwaliteit te borgen en er vindt een verkenning naar een landsdekkend stelsel van stads- en dorpsbouwmeesters plaats. Er is echter geen wetenschappelijk onderzoek naar dit kwaliteitsstelsel (zie ook oog voor het heden). Stimuleer dit en bevraag de wetenschappelijke instellingen op effectieve structuren voor de lokale, regionale en nationale realisatie van omgevingskwaliteit, faal- en succesfactoren, om het kwaliteitsstelsel van de toekomst.

Stimuleer in hetzelfde kader ook de Nationale Dialoog Bouwcultuur. Daarmee kunnen we met de betrokken marktpartijen en maatschappelijke partijen de bouwcultuur van de toekomst verder agenderen en vormgeven, ermee experimenteren en best practices delen en verspreiden.

Combineer de data van demografische ontwikkelingen met brede welvaart en ruimtelijke ontwikkeling. De notitie stelt terecht dat de leefbaarheid in iedere regio belangrijk is. Brede welvaart is er alleen wanneer voorzieningen bereikbaar en toegankelijk zijn. Dit betekent dat elke kern, dorp en stad bereikbare voorzieningen heeft voor ontspanning en ontwikkeling voor iedereen. Voorzieningen als een bibliotheek in de buurt, cultuureducatie via [school en omgeving](#) en muziekscholen, en andere mogelijkheden (lees plekken) voor vrijetijdskunsten om deel te nemen en te beleven. En omdat kunst en cultuur verbindt en mensen bij elkaar brengt, helpt het tegen [eenzaamheid](#) en gaat het polarisatie tegen.

Kunst en cultuur zijn tevens drijvende krachten (fundamenten) achter regionale en stedelijke ontwikkeling. Investeren in culturele infrastructuur draagt bij aan levendige en weerbare gemeenschappen, en zorgt voor een goed vestigingsklimaat. Het trekt bezoekers aan en versterkt de lokale en regionale economie. Investeren in cultuur is investeren in leefbare dorpen en wijken. Hier kan een [referentienorm](#) voor cultuur een handvat voor zijn.

Wat ons enigszins bevreedde, is dat de contourennotitie nergens melding maakt van het feit dat de contourennotitie en straks de Nota **het resultaat zijn van goed luisteren naar de samenleving** – en een resultante vormen van het door diverse experts waanzinnig knap bedachte antwoord op. In alle maatregelen, keuzes en voorstellen klinkt nog onvoldoende het [FIKS Nederland](#)-uitgangspunt door: ‘Nederland is van iedereen, we mogen allemaal meedoen’-

of, anders gezegd: vergeten wordt om ervoor te zorgen dat de keuzes en ingrepen aansluiten bij en voortkomen uit het publieke belang. Het is nodig dat de Nota Ruimte tot stand komt met een hoge participatie, en dat zonneklaar wordt dat het algemene belang met de Nota gediend wordt: we doen dit, omdat de boeren, de woningzoekenden, de werkenden, de bewegende, de recreërende en de verzorgde burgers hierom vragen en dit nodig hebben. Het is een antwoord op een maatschappelijke vraag.

Vanaf pagina 21 gaat de Contourennotitie in op reeds gemaakte keuzes (termijn tot 2030), binnenkort te maken keuzes (periode 2030-2050) en effecten op lange termijn die bepalend zijn voor de keuzes van nu (periode tot 2100). Dat gebeurt in drie hoofdstukken/thema's:

1. Landbouw en natuur
2. (Circulaire) economie, klimaat en energie
3. Leefbare steden en dorpen (verstedelijking)

1. Landbouw en natuur

Onze indruk is dat ruimtelijke kwaliteit en omgevingskwaliteit zoals genoemd op pagina 14 in dit eerste deel, landbouw en natuur, het best verankerd is – mede dankzij het dwingende recept van 'water bodem sturend'. Dat leidt immers tot landschappen die organischer en beter ingebed zijn in de ruimtelijke context, met een menselijke maat en dergelijke. Voorbeeld: 'Een landschap zal door andere teelten veranderen van uiterlijk en structuur. Idealiter zorgt dat voor nieuwe kwaliteit in gebieden, door functioneel, ecologisch en landschappelijke waarde toe te voegen. Door de keuze het teeltsysteem aan te laten sluiten op de kenmerken en uitdagingen in een gebied, halen we tegelijk doelen ten aanzien van klimaat, stikstof, water en bodem en versterking van landschappelijke kwaliteit.', (pg 23).

Bij de keuzes op p. 25 het volgende:

Onder 'gemaakte keuzes', bullet 3, gaat het over gebiedsprogramma's met aandacht voor brede welvaart en leefbaarheid, op basis van water en bodem sturend. **Voeg hier expliciet ook 'ruimtelijke kwaliteit' aan toe:** het is immers een gemaakte keuze en staat in concept NPLG. Als je pagina 14 goed leest is 'brede welvaart' niet synoniem aan ruimtelijke kwaliteit (integendeel: het staat náást elkaar, waarbij ruimtelijke kwaliteit locatiespecifiek is, en brede welvaart juist generiek).

Wij verwachten dat we de komende twintig jaar wel nodig hebben om grondig te studeren op de consequenties van wat Jannemarie de Jonge **het 'biologie sturend'** noemt, en wat elders wel als de 'eeuw van de biologie' is geframed. Het vervolg op water en bodem sturend is dus een ruimtelijke inrichting, adaptatievermogen en flexibiliteit die de natuurlijke en biologische processen niet hindert, meer juist ruim baan biedt. Hoe dat eruit ziet weten we nu nog niet, maar dat het wenselijk en noodzakelijk is, voor veiligheid en gezondheid en voor goede omgevingskwaliteit, weten we eigenlijk al wel. Dus in de doorkijk naar later zou zo'n 'biologisch gedetermineerde ruimtelijke inrichting' genoemd moeten worden.

2. Klimaatneutraal en circulair

Twee al gemaakte keuzes ontbreken hier:

- (1) in de Trias Energetica geldt voorkomen van energiegebruik als no brainer. Dat betekent dat **een robuust isolatieprogramma van bestaande gebouwen** óók een instrument van ruimtelijke ordening is: hoe succesvoller, hoe minder ruimte je nodig hebt voor duurzame opwek.

(2) Er is gekozen voor circulaire economie, maar onder het kopje ‘gemaakte keuzes’ komen we **de consequenties van die keuze** niet tegen. Het gaat (a) over herstructurering en hergebruik van bedrijventerreinen en kantorenlocaties en (b) over het reserveren van ruimte voor opslag en distributie van bij sloop en demontage vrijkomende (bouw-)materialen en -elementen.

3. Leefbare steden en dorpen

De strategie voor het beperken van mobiliteit is het verbeteren van de nabijheid van wonen en werken. Die strategie was er ook in de Vierde Nota al en was zelfs één van de argumenten onder het afschaffen van de gebundelde deconcentratie uit de Tweede Nota – omdat de externe rijksdiensten (ABP in Heerlen, DUO in Groningen, Min WVC en Volkshuisvesting in Zoetermeer) juist zorgden voor extra files. Maar wonen en werken dicht bij elkaar op macro niveau, betekent nog geen gedragsverandering op microniveau: de keuze voor werk is niet per se ingegeven door nabijheid, maar door geschiktheid voor de werknemer. De mobiliteit is door de Vinex niet verminderd.

Dus het hernieuwd inzetten op werken en wonen dicht bij elkaar is niet bewezen effectief voor het beperken van mobiliteit. Om filevorming en brandstofverbruik te verminderen kan je beter **voluit inzetten op het verbeteren van openbaar vervoer**.

Op pg. 39 wordt nogal abrupt een suggestie gedaan voor nieuwe economische potentie: biotech en kunstmatige intelligentie. Dat komt daar uit de lucht vallen. Het lijkt veel logischer om nu al vol in te zetten op kampioen water-bodem sturend: onze ingenieursbureaus hadden en hebben wereldfaam in watermanagement; we kunnen wereldkampioen klimaatadaptatie worden en een leidende rol ambiëren in duurzame energie (techniek en design). Dat lijkt kansrijker, en tegelijkertijd een weerwoord op iedereen die zegt dat de energietransitie en klimaatadaptatie te duur zijn – integendeel: we gaan er juist enorm aan verdienen!

Onder de keuzes op p. 41 ontbreekt **de koppeling aan de bouwcultuur en het kwaliteitsstelsel**. Met de ondertekening van ‘Davos’ hebben we ons verplicht om in al het beleid, regelgeving en vergunningverlening te zorgen voor een goede bouwcultuur. Een middel daartoe is een effectief en verankerd kwaliteitsstelsel. Met het gebruik van dergelijke woorden en begrippen in de gemaakte keuzes en keuzes voor middellange en lange termijn, vermijd je polarisatie of ruzie over wel of geen bouwmeesters, wel of geen wettelijk verplichte architecten, wel of geen commissies en hoe dan precies, en **bevestig je dat ruimtelijke kwaliteit een onderwerp van zorg van de overheid is, en in een stelsel hoe dan ook verankerd moet worden**.

In de volgende alinea’s hebben we nog een aantal specifieke aanbevelingen ten aanzien van de uitwerking van de contourennotitie opgenomen:

- *Werk aan een goede integrale monitor door een gerenommeerd kennisinstituut en samen met universiteiten,*
- *ga voor +4 als streven bij alle ontwikkelingen,*
- *werk nationaal en regionaal met strategisch adviseurs omgevingskwaliteit (bouwmeesters),*
- *werk aan versterking van de kennis en kunde op lokaal niveau.*

Hoofdstuk 4: instrumenten voor sturing en doorwerking, klinkt als een klok en is tegelijkertijd een erg ambitieus verhaal. Veel van wat daar beschreven wordt, wordt op dit moment nog niet gedaan of gerealiseerd: er is bijvoorbeeld geen goede, integrale monitor van wat er in Nederland

gerealiseerd wordt, wat daar de kwaliteit en toekomstbestendigheid van is en hoe die tot stand is gekomen. Die is wel broodnodig! Maar niet zonder consequenties. Als je iets meet, moet je ook bereid zijn iets met de uitslag te doen. En dat vergt een goede analyse van wat er gemeten is. **Koppel de integrale monitor dus aan bestaande onderzoeksinstellingen en betrek het wetenschappelijk onderzoek erbij.**

De ruimtelijke hoofdstructuur zoals beschreven is getrapd opgebouwd: de ambities zijn integraal, en worden dan sectoraal verder uitgewerkt. Zolang er echter gesproken en gewerkt wordt aan sectorale ruimtelijke beelden zoals beschreven op pagina 45, zal de monitoring ook sectoraal zijn en zullen we alsnog [3 keer Nederland](#) nodig hebben voor al onze opgaven. Het innovatieve Vitens snapt dit goed: ondanks dat zij een marktpartij met maar één doel zijn, de drinkwatervoorziening, starten zij geen nieuwe projecten meer als er niet tenminste 1 andere maatschappelijke opgave beter van wordt: de zogenaamde '+1' strategie. Onze oproep is dan ook: **gebruik een toenemende Omgevingskwaliteit als uitgangspunt bij iedere ontwikkeling, en geef iedere opgave tenminste een '+1 andere maatschappelijke opgave' opdracht mee.** En '+2', '+3' of '+4' andere maatschappelijke opgaven verdienen natuurlijk de voorkeur en daarmee nog meer aandacht, energie en geld van het Rijk!

Een andere mogelijkheid om de ruimtelijke kwaliteit tenminste te behouden en waar mogelijk te versterken (zoals op pagina 14 geclaimd wordt), is om **alle sectorale opgaven een eigen of gedeelde Bouwmeester te geven.** Zoals de politie en de NS een eigen bouwmeester hebben, zo zouden Netbeheer Nederland en Defensie baat hebben bij een eigen Bouwmeester. Of liever nog: een gedeelde bouwmeester. Hoe mooi zou het bijvoorbeeld zijn als politie en defensie tot meer samengebruik van locaties kunnen komen door een gedeelde, goede strategische bouwmeester omgevingskwaliteit! En wat Netbeheer Nederland en de NS samen kunnen doen is voer voor generaties innovatiestudenten.

Tenslotte spreekt hoofdstuk 4 uitgebreid over het samenwerken met markt, samenleving en andere bestuurslagen. Het is echter al jaren overduidelijk dat het gemeentelijke salarisgebouw tot extreme krapte in kennis en kunde op het gebied van RO (cultuurhistorie, stedenbouw, architectuur en landschap) bij kleine en middelgrote gemeenten leidt, zowel in kwalitatieve en kwantitatieve zin. Dit leidt tot een teruglopende omgevingskwaliteit op lokaal en regionaal niveau. Alle goede nationale ambities ten spijt, als er geen lokale uitvoeringskracht is, zal er geen bevredigend eindresultaat zijn en zullen ernstige vertragingen ontstaan. Onze oproep is om **in heel Nederland het goede voorbeeld van de provincie Groningen hierin te volgen, die samen met de regionale organisatie Libau het STERK (STEunpunt Ruimtelijke Kwaliteit) in het leven geroep heeft: een loket voor 10 kleine en middelgrote gemeenten dat regio-specifieke kennis, kunde en ontwerpkracht op bestelling levert.**

Een samenvoeging van de steunpunten voor cultuurhistorisch erfgoed en een dergelijk algemeen steunpunt voor ruimtelijke kwaliteit is daarbij goed denkbaar.

Wij denken en werken op alle bovenstaande punten graag mee met de verdere uitwerking van de Nota Ruimte!

Met hartelijke groeten,

Eefje van Duin
Voorzitter FIM

Astrid Weij
Directeur Kunsten '92

Marielle Hoefsloot
Directeur FRK